

Зубко О.Є.

Донецький національний університет
імені Василя Стуса

ХУДОДЖНЬО-ЛІТЕРАТУРНІ СМАКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАНЦІЇ НА ТЕРЕНАХ МІЖВОЄННОЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (1920–1930 РР.)

У статті здійснено спробу дослідити читацькі смаки українських політичних вихідців, що опинилися на теренах міжвоєнної Чехословаччини у 1920–1930 рр. Зокрема, відзначено, що українська еміграція поруч із фаховими та високоінтелектуальними творами потребувала так званої «легкої» літератури, яка в ті часи була представлена жанром «сенсаційної повісті» та «сенсаційного роману» як попередників українських детективів. Найбільш відомими українськими авторами, котрі працювали у цьому жанрі були Григорій Лужницький та Юрій Липа.

Григорій Лужницький у своїх історичних творах використовував переважно детективно-пригодницький сюжет. Найбільш затребуваними його творами були: трилогія «Багрянний хрест», «Срібний череп» й «Чорна ігуменя», де розповідалося про козацьку контррозвідку, а сенсаційна повість «Сім чаю» розповідала вже про змагання першої мазепинської еміграції з підступами російської агентури. А таких його повістях як «Перша ніч», «Товариші усміху», «Кімната з одним входом», «Годинник з надбитим склом», «Стріл у ночі», «Гальо!.. Гальо!.. Напад на банк!» фігурували діячі націоналістичного підпільного руху міжвоєнної Галичини або аналогічні образи інших рухів.

А твори Юрія Липи подобались українській еміграційній спільноті життєвим реалізмом та пригодницько-славетним минулим, про що свідчили зачитані до дірок авторські повісті та роман «Козаки на Московії».

Значення українських еміграційних «сенсаційних повістей» та романів з детективно-пригодницьким сюжетом можна підсумувати словами сучасних українських критиків про те, що «сенсаційні повісті та романи» надавали рідкісну можливість скористатися своїми здібностями до діалектичного мислення, можливість застосувати на практиці (нехай і у штучних умовах інтелектуальної забавки) ту частину свого духовного потенціалу, яка властива кожній людині, але не знаходить свого застосування у повсякденному житті, й специфічне інтелектуально-читацьке задоволення.

Ключові слова: міжвоєнна Чехословаччина, українська еміграція, сенсаційна повість, роман з детективно-пригодницьким сюжетом, Лужницький, Липа.

Постановка проблеми. Для українських вихідців (зауважимо, різних соціальних категорій, а це близько 20 000 осіб), котрі опинилися у міжвоєнній Чехословаччині внаслідок програшу національно-визвольних змагань 1917–1921-х рр., романи, оповідання та повісті в жанрі «сенсація» в умовах непростих побутових повсякденних еміграційних реалій (відсутність даху над головою, непевність соціально-юридичного статусу та матеріальна скрута) виступали окремим підвидом культурного відпочинку й психологічного релаксу. Поняття «сенсаційна повість» говорило само за себе – це був якийсь твір гостросюжетного характеру, чи то з елементами авантюри, чи то детективу, чи то навіть фантастики. Тобто, «сенсаційна повість» з одного боку поєднувала в собі легкість, масовість, високий рівень викладу. А з іншого несла в собі психологічне розвантаження,

а отже, зняття емоційної напруги. Отож, ми вестимемо мову про те, які саме зразки культури, творені рідною мовою, були вподобані «празькими українцями» у міжвоєнний час.

Аналіз останніх досліджень й публікацій. При написанні даної статті нами використані наукові розвідки Олександра Вешелені [1], Віри Просалової [2], повісті Юрія Липи [3].

Метою публікації є звернення уваги на такий окремий підвид культурного відпочинку українських емігрантів у міжвоєнній Чехословаччині в умовах непростих повсякденних реалій як читання книг.

Виклад основного матеріалу. Діяльність українського еміграційного осередку в міжвоєнній Чехословаччині, осередку, не тільки політичного, а й інтелектуального за своєю сутністю була не тільки феноменом як таким, а й яскравим яви-

щем української науки та культури, бо відірвана від батьківщини та позбавлена елементарних засобів праці (бібліотек, архівів, колекцій, власних матеріалів) еміграція змогла не тільки витворити змістовний і привабливий образ українства, а й піднести його науково-культурний доробок до явища світового рівня. Тому не дивно, що потреба у хорошій книзі в еміграційному колі була реально нагальною потребою. З книг черпалася наснага до творчості, праці, з книг черпалася наснага до самого життя. Однак, як вже зазначалося вище, крім фахової й науково-навчальної літератури, існував й запит на літературу іншого ґатунку – легку, емоційно-розважально-розвантажувальну.

Така література, як підвид культурного еміграційного відпочинку, була представлена в тамтешній еміграційній спільності «сенсаційними повістями» Григорія Лужницького та «сенсаційними новелами» й «сенсаційним романом» Юрія Липи.

Якщо вести мову про Григорія Лужницького (1903–1990) – поета, драматурга, театрального критика, історика театру, театрознавця й прозаїка, – то потрібно зазначити, що празький його період припав на 1922–1926 рр., коли йому довелося завершувати навчання у Карловому університеті статусі докторанта «*landabilem legitimus*». Навесні 1922 р. письменник спершу виїхав до Австрії у м. Грац, де продовжив навчання в університеті ім. Карла Франца та згодом змушений був переїхав до Праги, оскільки тут була одна з найкращих кафедр порівняльної славистики, а ще тут прожила його рідна сестра Юлія [4]. Тема докторської дисертації Лужницького звучала так: «Розвій української лірики в ХІХ столітті». І хоча Григорій Леонідович повернувся до Львова у 1927 р., він не переставав творити в свідомо обраному жанрі «сенсаційної повісті», хіба, що писав під різними псевдонімами.

Як блискучий стиліст, у своїх історичних творах Лужницький використав переважно детективно-пригодницький сюжет. Наприкінці 1930-х це яскраво відобразиться у трилогії «Багрянний хрест», «Срібний череп» й «Чорна ігуменя», де розповідалося про козацьку контррозвідку. (Львівське видавництво Івана Тиктора в 1937 р. надрукує повісті Лужницького «Багрянний хрест» та «Срібний череп», під псевдонімом Семен Ордівський). Тоді як в сенсаційній повісті «Сім чаш» йшлося вже про змагання першої мазепинської еміграції з підступами російської агентури.

Суто міжвоєнними були також наступні його «сенсаційно-пригодницькі повісті», вподобані українською празькою еміграційною спільно-

тою: «Перша ніч» (1928), «Товариші усміху» (1929), «Кімната з одним входом» (1931), «Годинник з надбитим склом» (1933), «Стріл у ночі» (1934), «Гальо!.. Гальо!.. Напад на банк!» (1935), де фігурували діячі націоналістичного підпільного руху міжвоєнної Галичини або аналогічні образи інших рухів, оскільки Григорій Леонідович був сам учасником українського підпільного руху. Завдяки цьому факту, підпільна організація у творах Лужницького поставала в уяві читача здебільшого своєрідною державою в державі, де панує власний порядок, норми поведінки, наявна конспірація. Наприклад, у повістях «Перша ніч» та «Товариші усміху» головним героєм виступав професор археології Слуцький, котрий удаючи з себе далеку від політики людину, відвертав увагу поліції й очолював підпільну організацію. А в першому, конфіскованому польською цензурою в 1934 р., виданні повісті «Стріл у ночі» український націоналістичний рух маскувався автором під хорватський з відповідною зміною персонажів.

«...Нагло недалечко грянув стріл. Марковський з Павловським зірвались з місця і вхопили кріси в руки, а шофер повиволі держав авто. Мотор пискливо відсапнув, а ліворуч з-за дерева блимнув вогонь і коло вуха Марковського пронизливо засвистало.

Напад, крикнув Павловський, і не міряючи стрілив ліворуч...» [5, с. 14].

Пригодницько-детективні твори Лужницького припали до смаку «празьким українцям» з декількох причин. По-перше, як спосіб втечі від реальності буття й стресу. Швидкий темп оповідання, насичений подіями та несподіваними поворотами сюжету, захоплював та відволікав останніх від повсякденних турбот. По-друге, передбачуваність сюжету заспокоювала міжвоєнних читачів. У детективах й пригодах справедливість завжди тріумфувала, система правосуддя працювала як належить, усім проблемам знаходилося логічне пояснення, негідники отримували за заслуги, а все у купі було разючим контрастом із власним еміграційним життям. По-третє, детективи та пригоди були найбільш інтерактивною формою розважального (отого так званого легкого) читання. Тобто, емігрант-читач мав змогу приміряти на себе маску детектива та власноруч вести слідство, перебуваючи, наприклад, у гуртожитку на «Сліпенці» або ж в орендованій квартирі/кімнаті/будинку Ржевниць, Модржан, Чорношиць або тієї ж Праги: він сам збирав підказки, сам намагався розгадати, хто та чому скоїв злочин, паралельно

досліджуючи власні глибинні страхи й приховані бажання. Отже, цікавість читача задовольнялася в безпечній обстановці. А по-четверте, читання детективів і пригод була можливістю для українського вихідця зазирнути в голову злочинцям, зрозуміти, що спонукало їх до немислимих вчинків, черговою змогою пережити гострі відчуття, страху за героїв, з чією долею можна порівняти власний життєвий досвід, а, отже, отримати ту емоційну розрядку, якої так не вистачало.

Не менш цікавими для «празьких українців» були новели та романи Юрія Липи (1900–1944) – свідомого прозаїка-реаліста «Празької поетичної школи», що приваблювали так званими авторськими літературними принципами: «принципом черепахи» та «принципом сокола». За першим принципом сюжетна побудова «сенсаційної новели» була такою, коли пролог, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, спад дії, розв'язка й епілог здавалось би були відсутніми, проте вони були в середині, як кінцівки і голова черепахи, сховані під панцир в момент загрози. За другим – вся суть «сенсаційної новели» ховалася у несподіваній її розв'язці.

Наприклад, найбільш близькою до реалій, легкою і навіть частково містичною з любовним сюжетом новелою, побудованою за «принципом сокола», були Липівські «Гадючки». У цій новелі йшлося про холодне, фінансово скрутне, а, головне голодне життя у винайманій кімнаті за межами Праги Мартусі-студентки, її брата – учня Матуральних курсів, котрий постійно мріяв про віднайдення на вулиці зеленої доларової банкноти та їжу й постійно згадував Київ, бідне студентське життя «на салі та ковбасах» і визвольні змагання; двох Мартусиних сусідів – хіміка та електротехніка Української Господарської академії в Подєбрадах – колишніх старшин-запорожців, теж бідних, голодних і таких, що ностальгували за славетним минулим, та Михайла-шофера – колишнього гарматника, закоханого в Мартусю, котрий і приніс до її хатини чудернацькі гриби:

«...Тоді застукало на сходах, заскрипіли двері і з-під одвірка вихилив велику, волохату голову Михайло.

– От, – сказала Мартуся докірливо, – а ми на вас чекаємо!

Михайло усміхався лагідно, поглянув на всіх, а потім поклав на стіл щось велике, завинене в хустку. Зчинився гамір, усі кинулись розпаковувати.

– Гриби!

– Але що то за гриби?

Гриби лежали жовтавою масою, повигинані, вихрясті і вогкі.

– Сироїжки, – сказав впевнено хімік, але скуштував одного, пожував і скривився.

– Опеньки, козубеньки?..

– Чи ж ви самі збирали?

– Сам, – оживився Михайло, – там за фабрикою, знаєте, там, де ті болота. А ці гриби, я знаю, можна їсти, – в нас на Поділлі на них кажуть «гадючки»...» [2, с. 42].

Мартуся виварила та посмажила ті дивні гадючки, про котрі вона ніколи не чула, і всі їх їли. Хіба брат Мартусі тільки тихцем сказав їй, що «йому здається ніби він поповнює самогубство». Однак, голод переміг усі аргументи та страхи.

А вночі Мартуся на диво неспокійно спала: *«Снилося їй, що вона встала, вікно відчинила, а за вікном стоять тисячі війська, тільки то не військо, а тисячі смертей-костомаш у білих габах із опущеною блискучою косою. Потім місяць плив, – але був чорний.*

Потім лиця жорстокі, уперті в чернечих рясках зближались до її ліжка з усіх боків, швидко бубнячи щось до себе. Мартуся відпихала їх круглі голови, а вони все зближувались і – раптом почали її душити.

Мартуся з криком зірвалася з ліжка...» [2, с. 44].

А вранці: *«Вранці, ще в сірому довітку – якась людина наполохана таракотіла пальцями по шибках, бігала нетерпляче перед вікнами.*

Коли Мартуся відчинила вікно, – там був Михайло у футряній куртці до праці, він важко дихав, уста його кривились.

Він відітхнув повними грудьми.

– Я так боявся за вас. Я цілу ніч не спав. Я думав, – а таки, може, вони отрутені?

Він стояв, як добрий великий ведмідь, і трясся від болю.

– Що отрутені?

– Гадючки. ...» [2, с. 45].

Міркуємо, що еміграційного читача приваблювало в липівських новелах ще і щире, виписане в різноманітних формах, емігрантське сподівання на ласку Всевишнього: *«Боже, – почала говорити Мартуся, – помози це пережити, помози це все пережити...»*

Вона говорила виразно «це все», щоб хтось «це все» зрозумів і «це все» відчув. Хтось високо. Хтось – над нею» [2, с. 45].

А ось Липівський «сенсаційний роман» «Козаки на Московії», що вийшов друком у Варшаві в 1934 р., тяжів вже до детективу, апелюючи

до славетного минулого України: «Завданням фортеці Мінде, вибудованої біля самого входу данцігської гафи, було не тільки контролювати і давати перепустки кораблям, що прибували й відходили, але залага фортеці мала обов'язок помагати бурмістрові й поліції Данцігу в усіх важніших справах» [6, с. 3].

«Голод і рани докучали пану Григорієві, – а ще більший смуток душевний. Ідучи понад сморідливими водами Москви-ріки, такими словами до себе говорив:

–О, Москово, Москово, чи зогню в тобі так, як усі в тобі гниють? Скільки нещастя в тобі, скільки сліз і горя, що й у цілому світі тільки не має. Найбідніший чабан козацький щасливіший за твоїх царів. Скрізь гниль у тебе і потопання віри й любови, і скрізь безнадії знак...» [6, с. 77].

«І в вигуках юрб, і в виблисках голих шабель старшинства, і в золоті сріблі стягів, в звитязній ауреолі монархи Богом даного, – почув він надпотужний людський голос. То велитенський лев козацький з головою понад хмарами ричав опромінений і роздражнений, і простягав залізну лапу над своєю багатою землею» [6, с. 219].

Висновки. Отже, потреба української еміграційної спільноти в легкій літературі була викликана тим, що її щоденне життя було ніби рухом через сюжет, який був досить складним, тоді як останній хотілося мати територію де все було просто, де у принципі було відомо усе, що й відомо герою, відомо, що він скаже чи поміркує. Така література для пересічного читача-емігранта була не просто близькою, а й дозволяла психологічно розвантажуватися.

Список літератури:

1. Вешелені О. Жанр «сенсаційної повісті» в українській еміграційній літературі // Питання літературознавства. Збірник наукових праць. Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т 2013. Вип. 87. С. 311–321. (416 с.).
2. «Празька школа»: Хрестоматія прозових творів / Упоряд., передм. і приміт. В. А. Просалової. Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. 236 с.
3. Липа Ю. Гадючки. В кн.: «Празька школа»: Хрестоматія прозових творів/ Упоряд., передм. і приміт. В. А. Просалової. Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. С. 40–43. (236 с.).
4. Вічарик Н. Григорій Лужницький: митець, який назавжди залишився українцем. URL: <https://dyvoslovo.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/15-0316.pdf> (дата звернення: 25.10.23 р.).
5. Полянич Б. Стріл у ночі. Філядельфія. Видавництво: Конотоп. 1974. 111 с.
6. Липа Ю. Козаки на Московії. Роман із XVII століття. Краків: Українське видавництво, 1942. 225 с.

Zubko O.Y. ARTISTIC AND LITERARY TASTE OF UKRAINIAN EMIGRATION IN INTERWAR CZECHOSLOVACZCZYNA (1920–1930)

The article attempts to investigate the reading tastes of Ukrainian political immigrants who found themselves on the territory of interwar Czechoslovakczyna in 1920–1930. In particular, it is noted that Ukrainian emigration, along with professional and highly intellectual works, needed so-called «light» literature, which was presented at that time genre of «sensational story» and «sensational novel» as the predecessors of Ukrainian detective. The most famous Ukrainian authors who worked in this genre were Hryhoriy Luzhnytskyi and Yuriy Lyba.

Hryhoriy Luzhnytskyi used mainly detective-adventure plot in his historical works. His most popular works were: the trilogy «The Crimson Cross», «The Silver Skull» and «The Black Abbess», which told about Cossack counter-intelligence, and the sensational story «Seven Cups» already told about the competition of the first Mazepa's emigration with the tricks of the Russian agents. And in such novels as «The First Night», «Comrade Smiles», «The Room with One Entrance», «The Stained Glass Clock», «Shot in the Night», «Hallo!..Hallo!.. Attack on the Shore!» depicts figures of the nationalist underground of interwar Galicia or similar images of other movements. And the Ukrainian emigration community liked Yuri Lyba's works for their life realism and adventurously glorious past, as evidenced by the author's short story collections and the novel «Cossacks in Muscovy».

The significance of Ukrainian emigration «sensational stories» and novels with a detective-adventure plot can be summed up by the words of modern Ukrainian critics that «sensational stories and novels» provided a rare opportunity to use their abilities for dialectical thinking, the opportunity to apply them in practice (albeit in artificial conditions intellectual fun) that part of one's spiritual potential, which is characteristic of every person, but does not find its application in everyday life, and a specific intellectual-reading pleasure.

Key words: interwar Czechoslovakczyna, Ukrainian emigration, a sensational story, a novel with a detective-adventure plot, Luzhnytskyi, Lyba.